

הרב משה בן ציון דראטש
טאראנטא, קאנאדא

בענין קמחא דפסחא

כתב הרמ"א באו"ח סי' תכ"ט סע' א', "והמנהג לקנות חטים לחלקן לעניים לצורך פסח. וכל מי שדר בעיר י"ב חודש צריך ליתן לזה". ותמהיני למה מחלקין לעניים דוקא חטים ולא ממון ולא מצות עצמן? ועוד, למה החיוב חל רק על מי שדר בעיר י"ב חודש ולא פחות מזה? ואע"פ שלדעת הסמ"ק שהובאה במ"א שם שבזה"ז לא בעינן י"ב חודש אלא שהוא חייב במעות חטין אפילו אם לא גר בעיר אלא ל' יום בלבד, היינו משום סיבה חיצונית ואינו מורה על מהות המנהג כלל כש"כ, "ועתה מרוב הגלות נהגו העם דין ל' יום". ועוד, למה מחלקין חטין אך ורק לאלו העניים שדרו בעיר י"ב חודש ולא לאלו שהיו שם לזמן יותר מצומצם שלהם נותנים מצה לאכול, ע"י מגן אברהם שם ס"ק ב'. מה ההבדל בין חלוקת חטין ובין חלוקת מצות? ועוד, למה ת"ח שבדרך כלל פטור ממס חייב ליתן חטין כדכתב האשל אברהם שם ס"ק ב'? ועוד, למה ההלכה הזאת הובאה באו"ח בהלכות פסח ולא הובאה ביו"ד בהל' צדקה?

יש מציעים שטעם המנהג של קמחא דפסחא הוא משום שמחת יום טוב וכעין מה שכתב הרמב"ם בפ"ו מהל' יו"ט הי"ז וי"ח, "וכשהוא אוכל ושותה חייב להאכיל לגר ולאלמנה עם שאר העניים האומללים. אבל משנועל דלתות חצרו ואוכל ושותה הוא ובניו ואשתו ואינו מאכיל ומשקה לעניים ולמרי נפש אין זו שמחת מצוה אלא שמחת כריסו וכו'". החפץ חיים בשער הציון, או"ח סי' תכ"ט ס"ק י' מניח טעמים אחרים למנהג הזה, "ואפשר דמשום זה תקנו קדמוננו בפסח יותר משארי רגלים שהוא זמן חירות ויושבין מסובין וכל אחד הוא וביתו ברוב שמחה, אין זה כבוד לה' שהעניים יהיו אז רעבים וצמאים, וע"כ נותנין לו קמח על כל ימי הפסח שיוכל גם הוא לספר יציאת מצרים בשמחה. ועוד טעם פשוט דחמץ אינו רשאי לאכול ומצה אינו מצוי כ"כ להשיג לקנות ואם לא יכינו לו על כל ימי הפסח אפשר שישאר ברעב או יוכל לבא לידי קלקול. ומצאתי זה הטעם במטה יהודה". ולפי הגר"א מנהג קמחא דפסחא הוא חלק ממצות מצה עצמה שהרי כתיב בשמות י"ג, ו'ז, "שבעת ימים תאכל מצות וביום השביעי חג לה' מצות יאכל (בצירי) את שבעת הימים". תאכל, אתה; יאכל (בצירי), להאכיל לאחרים.

אבל לכל הטעמים האלו קשה שהרי אם המנהג נקבע משום שמחת יו"ט או משום חירות או משום שלא רק חמץ הוא אבל יראה משום דרישת הלכתיות, אלא שגם מצה בכל ימצא משום גורמים מציאותיים, אין סיבה לחלק בין אלו שדרו בעיר י"ב חודש שנותנים או שמקבלים קמחא דפסחא ובין אלו שלא דרו שם י"ב חדש שלא נותנים מעות ולא מקבלים חטין, הלא היינו צריכים לגבות מעות או לחלק קמח לכל או"א ללא תשומת לב לאורך דירתו בעיר. ועדיין לא הוסבר למה לאלו מחלקין קמח ולאלו מחלקין מצה.

ונ"ל שאין למצה זו שמחלקין לאלו שלא דרו בעיר משך י"ב חודש דין של מצת מצוה כלל אלא שיש לה דין של צדקה של כל השנה כולה ולכן נתינה זו בגדר מזון ב' סעודות שנותנים מן התמחוי דהיינו, בתקופת חג המצות, מצה. ומוטב שנותנים לו מאכל שהוא מוכן ומזומן לאכול ולא מעות ולא חטין שמא לא ימצא מה לקנות כדי לאכול או שמא לא ימצא אמצעים להכנת המאכל. וכדומה כתב רש"י, סנהדרין ל"ה ע"א, ד"ה אבל זווי וחיטי ושירי, בענין חלוקת צדקה לעניים בתענית, "לא נשענו עניים עליהם אותו הלילה ולית לן בה עד למחר".

אבל נ"ל שקמחא דפסחא ענין אחר לגמרי ואינו שייך כלל למצות צדקה שהרי לפי הביאור הלכה, או"ח, סי' תכ"ט ד"ה י"ב חדש כתב, "ונותנין זה אף למי שיש לו מזון י"ב סעודות אף שלאיש כזה אין נותנין מקופה". הרי אע"פ שאינו ראוי לקבל צדקה עכ"פ ראוי הוא לקבל קמחא דפסחא. ונ"ל להסביר שעני, אפי' אם יש לו מזון, פטור ממצות מצה, שהרי מתקנת אושא אינו חייב לבזבז לצדקה או לקיום שאר מצוות עשה יותר מחומש כדאיתא בכתובות נ' ע"א שמא יעני ויצטרך הוא לבריות. ונלע"ד שבחלוקת קמחא דפסחא לאלו שאין להם מצה אנו מחייבים אותם במצות מצה, מצוה שבלעדי חלוקתה קמח לא היו חייבים בה ולא היו מקיימים אותה.

וזה החיוב לחייב אחרים במצות מצה חל על בני העיר לתת קמחא ורק לאחרים שהם ג"כ בני העיר. ואע"פ שבשאר המצוות אין בני העיר מצווים לספק צרכי המצוה לעניים, שאני מצות מצה כדאמר הגר"א תאכל, יאכל וכדנ"ל. ונ"ל שאפשר להציע שחיוב מצה אינו רק חובת גברא בלבד אלא שהוא ג"כ חובת בני העיר, שהרי כתיב שמות י"ב, כ', "בכל מושבותיכם תאכלו מצות". ואף שמהפסוק הזה הגמ' לומדת בפסחים ל"ו ע"ב שאין אדם יוצא ידי חובת מצה בבכורים וגם הגמ' שם ל"ז ע"ב לומדת שאפילו בזמן דליכא ק"פ עדיין חייבים במצה, אפשר להוסיף שפסוק זה ג"כ מרמז לנו שיש תנאי מיוחד במצוה הזאת שכל או"א מבני המושב חייב לאכול

מצה. ואע"פ שהספקת מצות לאחרים אינה מעצם החיוב מדאורייתא, הרי הוא מנהג שהקהילות נהגו מעצמן לפנים משורת הדין. וכדי לאסוף כספים הקהילות שמו מס על בני הקהילה כדאייתא בירושלמי ב"ב פ"א ה"ד, "אמר ר' יוסי ב"י ר' בון לחיטי דפסח בין לישא בין ליתן". והפני משה שם ד"ה לחיטי הפסח מסביר, "לפסים מלשון פיסת בר דלזה צריך י"ב חדש". ועי' בשו"ע הרב סי' תכ"ט וז"ל, מנהג פשוט בכל ישראל שכל קהל וקהל משימים מס על בני עירן לצורך חיטים לפסח לקנות ולחלקם לעניי עירן... ואפי' ת"ח הפטורין ממס נותנין חלקם לפי שצדקה היא זו עכ"ל. ולפי ההסבר שלנו טעם חיוב ת"ח במס הזה לא משום שהוא צדקה וכדמוכחנו לעיל אלא משום שהוא מנהג שנובע ממצות מצה.

ואם כנים הדברים יוצא שמצות מצה חל גם על יחידים כחובת גברא וגם על המושב כחובת קהילה. ונותנים לנצרכים קמח ולא מצה לעשות שינוי כדי להראות שנתינה זו היא לשם מצת מצוה ולא לשם אכילה. ומפני ששם בן עיר חל רק על מי שגר מעיר י"ב חודש, ועי' ב"ב ח' ע"א, אלו שלא היו שם משך הזמן הזה אינם בני אותה העיר ואינם בכלל "בכל מושבותיכם".

לפי ההסברים האחרים לטעמו של המנהג או שהוא משום צדקה או שהוא משום חירות או שהוא משום שמחת יום טוב מוטל עלינו לספק לנצרכים כל צרכי החג, אבל לפי שיטתנו חיוב מעות חטין הוא אך ורק בשביל קניית צרכי מצה ולא להספקת שאר ירקות. ולכן ברור למה ההלכה הזאת הובאה בהל' פסח ולא בהל' צדקה, שהרי מעות חטין אינן צדקה כלל כדבארנו אלא חלק ממצות מצה. לכן, לא רק שמעות חטין אינן נכללות במעות של הקופה והתמחוי אלא שגם אסור לעני לקחת ממון מהם כדי לקנות מצות מצוה אם יש לו מזון ב' סעודות. ויש להביא ראיה לדבר מהמשנה ר"פ ערבי פסחים צ"ט ע"ב, "ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין ואפילו מן התמחוי". ופי' הרשב"ם שם שיש כאן חיוב שהגבאי צריך לתת לעני ד' כוסות של יין מכספי צדקה ואם לאו העני עצמו צריך למכור מלבושיו או ילוה או ישכיר את עצמו בשביל להשיג יין לד' כוסות. ואייתא בתוס' שם ד"ה לא יפחתו לו, "והא דאמר מן התמחוי לא ימנע מלקבל כדי לקיים ארבע כוסות". הרי העני יכול להסתפק מן התמחוי גם מזון ב' סעודות וגם יין לד' כוסות ואפי' אם יש לו מזון, והיינו משום פרסומי ניסא כדאייתא גמ' שם קי"ב ע"א. אבל לאפשר קניית מצה למצת מצוה אין הוא רשאי לקחת מן התמחוי. ואל תקשה שמצות מצה הוא ג"כ משום פרסומי ניסא דזה אינו, שהרי דין פרסומי ניסא שייך רק במצוות מדרבנן כמו ד'

כוסות, קריאת המגילה ונר חנוכה והם אמרו והם אמרו. הם אמרו שאסור לבזבז יותר מחומש כדי לקיים מצות עשה, והם אמרו שבפרסומי ניסא חייב לעשות כן כדאיתא הכא וכדאיתא בהל' חנוכה, או"ח סי' תרע"א סע' א', "צריך להזהר מאד בהדלקת נרות חנוכה, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה שואל או מוכר כסותו ולוקח שמן להדליק". ועי' בביאור הלכה שם שכתב, "הרה"מ כתב דהרמב"ם למד כן מדין ד' כוסות דזה וזה הוי משום פרסומי ניסא וכו'".

אבל לא כל התחייבות חברתית דורשת דירה בעיר משך י"ב חודש שהרי בגמ' ב"ב ח' ע"א כתיב, "כדתניא המודר הנאה מאנשי העיר, כל שנשתהא שם שנים עשר חדש אסור ליהנות ממנו, פחות מכאן מותר. מיושבי העיר, כל שנשתהא שם שלשים יום אסור ליהנות ממנו, פחות מכאן מותר ליהנות ממנו. ולכל מילי בעינן י"ב חדש? והתניא, שלשים יום לתמחוי, שלשה חדשים לקופה, ששה לכסות, תשעה לקבורה, שנים עשר לפסי העיר. כי תנן נמי מתניתין שנים עשר חדש לפסי העיר תנן". ויש לשאול, מה המעמד של מי שנשתהא בעיר משך ל' יום לגבי התמחוי? האם ביחס לדין הזה הוא נחשב לא' מאנשי העיר וחייב לתרום לתמחוי, או האם הוא נחשב ליושב העיר אבל אפי' יושבי העיר חייבים לתרום לתמחוי? יש חילוקי דעות אם המעמד של בן עיר תלוי דוקא בשיהוי י"ב חודש וכשיטת הר"ן שם וכדעת המרדכי סי' תע"ז, או אם מעמדו של בן עיר חל אפי' בזמן יותר מקוצר אם דעתו להשתקע שם וכדעת רבינו ברוך בספר החכמה המובא במרדכי שם. ועי' נ"י שם וריב"ש סי' קל"ב. וכתב הב"י חו"מ סי' קס"ג, "ומ"ש רבינו הרי הוא כאנשי העיר לכל דבר היינו לשאר דברים שאילו לצדקות מקמ' הכי הוי כאנשי העיר כמו שנתבאר בטור יו"ד סי' רנ"ו".

אבל נלע"ד דלא בעינן מעמד של בן עיר כדי לחייב אותו במצות צדקה שהרי מצות צדקה אינה תלוי ב"מושבותיכם". ויש דרישות שונות לגבי זמן שיהוי בעיר לאלו החייבים לתרום לקופות צדקה שונות ואלו הראויים לקבל מהן כדאיתא בגמ' שם, "שלשים יום לתמחוי, שלשה חדשים לקופה, ששה לכסות, תשעה לקבורה". ואע"פ שעניי עירך קודמין כדאיתא בב"מ ע"א ע"א, הרי זה דין בקדימה ואינו מורה על עצם החיוב. אלא נ"ל שחיוב צדקה אינו תלוי במושב אלא באחווה כדכתיב בויקרא כ"ה, ל', "וחי אחיך עמך", והודקו הקשרים האחותיים לא רק בין בני העיר אלא אפי' בין יושבי העיר בזמן יותר מצומצם מי"ב חודש, דהיינו בל' יום או בכמה חדשים, הכל לפי הענין. אבל לחיוב מעות חטין שהוא חובת המושב בעינן י"ב חודש וכדנ"ל.